

OPČARAN PLANINOM NEBO

U spomen fra Jeronimu Mihaiću (1873. - 1960.)

FRANJO CAREV

Franjevačka teologija Makarska

UDK 222.1

Stručni članak

Povodom 60. obljetnice početka arheoloških iskapanja na planini Nebo, Auktor upozorava na doprinos fra Jeronima Mihaića, franjevca rodom iz Pučišća na Braču, u istraživanjima Mojsijeva svetišta na planini Nebo. Iznose se zanimljivi podaci o mladićima koje je fra Jeronim s Brača odveo u Svetu zemlju i prikazuju rezultati arheoloških iskapanja. Posebno je zanimljiv odlomak iz Egerijina putopisnog opisa Mojsijeva svetišta u 4. stoljeću.

Planina Nebo je jedno od vrhunaca istočno od predjela Mrtvoga mora. Svoje značenje dobiva u svezi s Mojsijem. Prema biblijskim izvještajima (Br 27,12-14; Pnz 32,48,52; 34,1-8) Mojsije je došao na vrhunac te planine na izričitu Božju zapovijed. Otuda je on pogledao na Obećanu zemlju i tu umro.

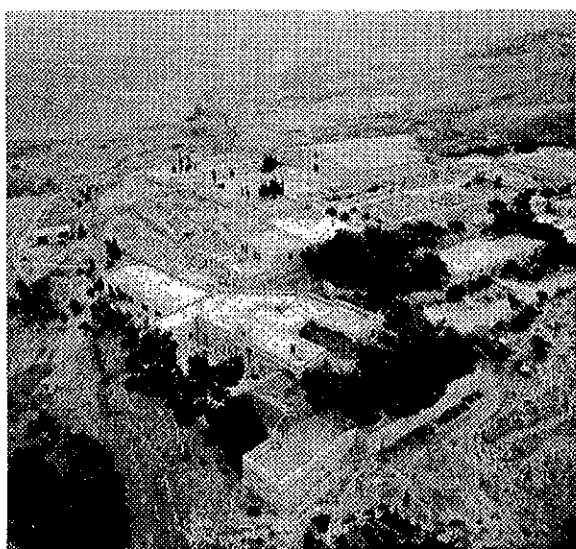
Nebo je brdski masiv sjeverozapadno od Madabe s glavicama Djebel en-Nebo (800 m nad m.) i Ras Siyagha (710 m nad m.) s krasnim pogledom prema zapadu. Naziv Nebo (Septuaginta NABAU) često povezuju s kultom akadskog boga Nabu, jednim od manjih božanstava babilonsko-asirskog panteona. Bog Nebo (akadski Nabu = Zvani) javlja se u Hamurabijevu zakoniku u ranom drugom tisućljeću prije Krista kao sin nacionalnog boga Marduka i naslovno božanstvo grada Borsipe i njegova hrama Ezide.

Kult boga Nebo obavljao se naročito o godišnjem blagdanu u Babilonu, kad se njegov kip nosio od Borsipe do Babilona gdje je bio štovan skupa s Mardukom. Iz 46,1 bilježi: "*Pade Bel (= Marduk)! Prte svoje kipove na životinje i stoku ...*"

Naziv Nebo nalazi se u Starom zavjetu kao teoforički elemenat u nekim vlastitim imenima prije i za vrijeme progonstva: Nabukodonozor (Nebo, zaštiti sina, Jr 21,2 i passim), Nabuzardan (Nebo dade potomka, Jr 39,9 i passim), Nabu-sezban (Nebo, spasi me, Jr 39,13) i, po nekima, u nazivu Abdenago (Dn 1,7 i pasim).¹

¹ Usp. *New Catholic Encyclopedia*, vol.X, reprinted Washington 1971, 289-290; *Dictionnaire encyclopedique de la Bible*, Turnhaut-Paris 1960, 1248; *Lexicon für*

Druga knjiga o Makabejcima 2,4-7 donosi jedan spis po kojemu je prorok (Jeremija) po Božjem nadahnuću sa sobom ponio Šator i Kovčeg saveza pa se uspeo na goru na koju se bio uspeo Mojsije i odakle je motrio Božju baštinu. Stigavši onamo, Jeremija nađe stan u pećini, unese u njega Šator i Kovčeg i kadioni žrtvenik, a ulaz zagradi. Neki su od njegovih pratilaca došli zatim da označe put, ali ga nisu mogli naći. Kad je to saznao Jeremija, prekorio ih je ovako: "Ovo mjesto bit će nepoznato sve dok Bog ponovno ne sabere svoj narod i smiluje nam se. Tada će Gospodin ponovno pokazati sve te predmete i vidjet će se Slava Gospodnja i Oblak ..."

Mojsijevo svetište na brdu Nebo danas

Proroku se Jeremiji pripisuju Tužaljke, pismo protiv idola u Bar 6 (Vg) i više apokrifnih spisa. Jedan od tih spisa, koji je izgubljen, sadržavao je pojedinosti koje su upravo navedene u 2 Mak 2,4-7. No, to se ne slaže s poviješću: Šator više nije postojao već od gradnje Salamonova hrama, Kovčeg saveza je nestao prije razorenja Hrama, a povijesni Jeremija ne žali zbog toga razorenja (Jr 3,16). Ali nakana je kazivanja da se utvrdi neprekinutost zakonitog bogoslužja, usprkost odsutnosti Šatora i Kovčega, i da se poveže tadašnje posvećenje Hrama sa Salamonovim posvećenjem prvoga hrama i s Mojsijevim posvećenjem Šatora (Usp. 2 Mak 2,8-12).²

Judina poslanica (9) donosi zanimljivu pojedinost: "Mihael Arkandeo, kad se u borbi za Mojsijevo tijelo prepirao s đavlom, nije se usudio izreći protiv njega uvredljivu osudu nego je rekao: 'Neka bi ti Gospodin zapovjedio da šutiš!'"³

Theologie und Kirche, Band VII, Freiburg in Br. 1962, 861; ZORELL F., *Lexicon hebraicum et aramaicum*, Roma 1950/1955, 492; PICCIRILLO M., *La Montagna del Nebo*, Jerusalem 1988.

² Usp. *Jeruzalemska Biblija*, Zagreb 1994, str.600, bilj. k; *La Sainte Bible*, Paris 1956, str. 572, bilj. d.

³ Tome imamo paralelu u Zah 3,2. Mihaelova rasprava s đavlom opisana je u židovskoj apokaliptici, vjerojatno uznesenju Mojsijevu (početak 1. st. po Kristu). Usp. *Novi Zavjet*, s uvodima i bilješkama Ekumenskog prijevoda Biblije, Zagreb 1992, 734, bilj. 1.

Planina Nebo u kršćanskoj svijesti

Iz biblijskih izvještaja proizlazi da brdo Nebo mora biti vrhunac područja poznata kao Abarim i Phasga. Točan vrhunac je poznat jedino iz predaje. Svjedoci te predaje su Euzebije, Jeronim, Eterija i Petar Iberski. A kako? Prve kršćanske zajednice su htjele ovjekovječiti spomen na Mojsijevu smrt i pokop. Možda su pred sobom našle neko još ranije zdanje iz Herodovskog doba, iskoristile kamenje i sazidale kršćansku zgradu.

S geografskog gledišta, na planini Nebo trebamo razlikovati vrhunac Ras Siyagha i nešto niže biblijski grad Nebo. Ras Siyagha je okružen sa sjevera s Wadi 'Ajun Musa a s juga s Gedit-Keneise-Heri. U tom području nalaze se važna kršćanska zdanja, od kojih su neka iznesena na svjetlo dana tek u ovom stoljeću, posebno ona na Ras Siyaghi, na Hirbet el-Mukhajet i u Wadi 'Ajun Musa i Keneise. Svrćamo pažnju posebno na Mojsijevo svetište otkriveno u ruševinama na Ras Siyaghi.

Prvi hodočasnici

Među prve se ubraja odvažna hodočasnica Eterija iz 4. st. u svojim uspomenama. Ona bilježi da je posjetila ne veliku crkvu (*ecclesia non grandis*) a navodno je drže egipatski monasi. Oni su čuvali uspomenu ili Mojsijev kenotaf.⁴ U 5. st. jedan drugi hodočasnik, Petar Iberski, koji je dvaput posjetio svetište spominje da je vidio "memoriam" u jednoj velikoj crkvi ili bazilici. U njegovu Životu piše: "Na njemu (brdu) se nalazi veoma veliki hram koji nosi ime Proroka i mnogo samostana koji su sagrađeni oko njega ... Tu doznasmo od stanovnika toga brda kako su graditelji toga hrama došli do stalnog uvjerenja da tu počiva tijelo svetoga Mojsija i kako je nad njim sagrađen onaj hram i stol i oltar; a pod oltarom posuda ulja i milosti ..." Ti stanovnici svjedoče da je Mojsije raznim čudesima i ozdravljenjima koja su se tu događala pokazivao svoju moć.⁵

U 6. st. imamo kratku vijest (oko 570. g.) o tom svetištu u Putopisu Antuna Piacentini: "Od Jordana do mjesta gdje je Mojsije izišao iz tijela milia 8, i odatle ne mnogo daleko prema Segoru, na kojim su mjestima mnogi eremiti."⁶

⁴ Eterijin je rukopis pronašao G.F. Gamburgini 1884. u nekom samostanu u gradu Arezzo. Nedostaje mu početak i svršetak. Ta odvažna hodočasnica koju P.S. Saller zove Silvia Aquitana (Etheria), opisuje svoje doživljaje od Sinaja do planine Nebo i dalje. Ona posjećuje lokalitete označene u Starom i Novom zavjetu. Spis potječe iz 4. stoljeća. Eterija je od nekih nazvana *Egeria*, *Eicheria*, *Echeria*, *Heteria* ili *Etheria*. Planinu Nebo zove Nabau. Izvod iz njezina spisa (pogl. 8,11-12) navodimo kasnije.

⁵ Petar Iberski, monofizitski nastrojen biskup Majune kod Gaze, po riječima njegova životopisca Ivana Rufusa, njegova nasljednika, o crkvi se izražava drukčije. U 5. st. Petar Iberski i njegovi učenici na planini Nebo vidjeli su veliku crkvu, okruženu samostanima. (Usp. Petar Iberski, *Syr. Vita*. Ed. R. Raabe, Leipzig 1895, 85 sl.).

⁶ Antonii Piacentini, *Itinerarium*, Ed Gildemeister, Berlin 1889, 7 sl.

U 16. st. fra Pantaleon d'Aveiro, ofm, vidio je samo ruševine te crkve.⁷ U kasnijim stoljećima te su ruševine posjetili mnogi hodočasnici i učenjaci arheolozi. No, planina Nebo više se ne zove Nabau, kako čitamo kod Eterije, ni Abarim, kako nalazimo kod Petra Iberskog. Planinu Nebo Arapi nazivaju "Djebel Musa" (Luynes), jer je na njoj umro Mojsije. Današnji Arapi vrhunac planine nazivaju Ras Siyagha.⁸ Taj vrhunac, sav pokriven ruševinama, posjetiše u svoje vrijeme M. Le Duc de Luynes, G.R. Conder, G. Schumacher, A. Musil, R. Kittel, P. Karge. Godine 1927. planinu je posjetio A.F. Fütterer, no ni on nije dobio dopuštenje za istraživanje. Moramo se prisjetiti da je tada Palestina bila pod engleskom mandaturom. Ta se dozvola nije lako davala.⁹

Da bi se i s dozvolom moglo početi istraživati, trebalo je od privatnika otkupiti površinu silnih ruševina i tako začeti tajnu planine i ostataka na njoj.

Prve vijesti o tome su dosta škrte iz obzira ili iz kojega drugoga razloga. Bilo kako bilo, posebnim zalaganjem fra Jeronima Mihaića, Kustodija Svete Zemlje je kupila površinu planine od 19 dunuma, oko 2 ha. Poslije dopuštenja i otkupa površine, mogla su započeti istraživanja.¹⁰ O tome će se pisati susljednji izvještaji, koji jedan drugoga popunjuju i povećavaju.

Prema prvom izvješću iskapanja na planini Nebo (Ras Siyagha) su uslijedila od 15. srpnja do 21. rujna 1933. godine. Na čelu ekspedicije je bio p. S. Saller, američki arheolog, kome su pomagali p. Antonio Berardi kao fotograf, p. Giacomo Llul kao crtač planova i ruševina, dok je fra Jeronim (Jerko) Mihaić nadzirao radnike.¹¹ Pri tome moramo istaknuti dvojicu pionira, koji su bili zaneseni istraživanjem: P. Silvester Saller, ofm, i fra Jeronim Mihaić.

Pioniri istraživači na planini Nebo (Siyagha)

1. *P. Silvester Saller*, r. 25.IX.1895. u Peterskey (Michigan, SAD), umro 22. I. 1976. Poslije Vincenta, Albrighta, Glucka i De Vauxa sišao je s palestinske arheološke pozornice kao dekan jeruzalemskih arheologa. Doktorsku tezu iz Svetoga pisma obranio je 1932. g. a potom je bio profesor arheologije Staroga zavjeta na Franjevačkom Biblijskom učilištu (SBF) u Jeruzalemu gdje je razvio zamjetljivu djelatnost.

⁷ *Itinerario da Terra Santa*. Lisbon 1593, 186 sl.

⁸ Kod Arapa to znači vrhunac samostana. C. R. Conder svodi riječ Siyagha na aramejsku riječ Se'ath, koja se nalazi u Targumu Onkelosa (Br 32,3) umjesto "Nebo", i tu se zove "Kuća Mojsijeva groba".

⁹ Te podatke donosimo prema P. Silvester Saller, ofm, *De inscriptionibus in Monte Siaghah (Nebo)*, *Antonianum* IX (1934), 345-347.

¹⁰ Gli scavi di Monte Nebo, *La Terra Santa*, 15.XI. 1933, 340-345; In margine agli scavi del Nebo, *La Terra Santa*, 15.IV. 1934, 101-106. Tih godina člankopisci se nisu potpisivali. Pretpostavljamo da oba članka potječu od P.S. Sallera.

¹¹ B.D., Čudan životni put mladog Bračanina, *VIR*, 1/1974, 14. (Člankopisac je vjerojatno o. Bonaventura Duda.)

Njegovo je ime vezano uz iskopine velike važnosti, najprije njegovo istraživanje samostanskog kompleksa u Ras Siyaghah na vrhuncu planine Nebo u Transjordaniji. Idući tragovima Eterije, hodočasnice iz 4. st. uspio je identificirati u velikoj nekadašnjoj bazilici i trima samostanima što je okružuju kasno-romansko svetište, ponovno građeno dvaput u 5. i 6. st. u spomen Mojsiju, koji je s toga vrhunca gledao Obećanu zemlju na kraju svoga dugog putovanja po pustinji.

Godine 1941.-1942. sustavno istražuje svetište sv. Ivana Krstitelja u Ain Karimu. Tu i drugdje u okolici našao je tragove ranijih poganskih svetišta posvećenih božici Venera Pudica, Adonisu i drugim bogovima. To se povezivalo sa sustavnom profanacijom cara Hadrijana koji je bio odlučio ukinuti hebrejska, kršćanska i samaritanska svetišta. Godine 1949. poduzeo je arheološko istraživanje ruševina istočno od Lazarova groba u selu El-Azarijeh, na istočnoj strani Maslinskog brda. U potvrdu Lazarova uskrišenja našao je ostatke crkava iz 4. i 12. stoljeća. Ubicirao je točno gdje je bilo selo Betanija u kojemu su obitavali Lazar i njegove sestre Marta i Marija. Publicirao je značajne nalaze jebusejskog groba (15.-14. st.) koje je otkrio p. Bagatti u svetištu "Dominus flevit", također na Maslinskom brdu. Tako je stručnjacima bio omogućen pogled u tehniku predizraelskih stanovnika Jeruzalema.

Jedan od posljednjih njegovih intervenata na znanstvenom polju je članak o novom otkriću u Madabi. U čitanju jednoga grčkog podnog mozaika uspio je konačno objasniti točni kronološki slijed nekih biskupa i tako riješiti maleni rebus kojim su se mučili arheolozi.

Među studentima hebrejskog sveučilišta izazvao je posebnu pažnju njegov katalog sinagogâ u Palestini. Zbog svojih radova izabran je u Savjet starina. Bio je cijenjen kao konferensijer i predstavnik najmlađih kolega u auli za javne konferencije u Odjelu na Rockefeller Museum-u.¹²

2. *Fra Jeronim Mihaić*, rođen je u Pučišćima na Braču 13. ožujka 1873. kao jedno od sedmero djece od roditelja Josipa i Mare. Kao odrastao mladić krsnim imenom Nikola, kasnije fra Jerko, otisnuo se u svijet, točnije u Čile, gdje je skucao dovoljno novca za povratak. No, njegov je životni put krenuo put Palestine. Tu je postao franjevcem u 23. godini života. Vršio je službu sakristana, tehničara i što ne sve drugo. Imao je pristup u konzulate, povjereništva i u sam dvor kralja Transjordanije Abdulaha, umorena u džamiji u Jeruzalemu, a djeda današnjega kralja Huseina. Imao je mnogo prijatelja među muslimanima, posebno među beduinima. Znao je dobro arapski jezik. Njegovom zaslugom i zalaganjem Kustodija Svete zemlje kupila je ruševine brda Nebo gdje se nalazio Mojsijev grob, nad kojim je kasnije sagrađena crkva. Prilikom prvoga iskapanja u ruševinama na samom brdu je sagrađio jedan skroman kućerak gdje se moglo otpočiniti posije napornog rada. On je i poslije od vjetra raznesenog

¹² Usp. PICCIRILLO M., ofm, Un archeologo al servizio dei Luoghi Santi. P. Silvester Saller (1895.-1976.), *La Terra Santa*, LXX (1976), 176-178.

kućerka i dalje bio uporan u iskapanjima i uvijek dobra veza između franjevaca arheologa s jedne strane i beduina kao radne snage s druge strane.¹³

O. Jurić, fra Jeronim, O. Marjančić

Otkupitelja obnašao različite službe. Bio je i gvardijan u franjevačkom samostanu u Jerihonu. Umro je 13. XI. 1988. u Splitu.

Fra Jerko Eterović, r. 8. svibnja 1912. u Pučišćima, vršio je različite službe u Provinciji Presvetog Otkupitelja. Umro je 11. svibnja 1969. u Zagrebu.

O. Jerko Brizić, iz Gornjega Humca na Braču, benediktinac u svetištu Umnoženja kruhova do Genezaretskog jezera.

U jednom pismu o. Ivana Jurića vlč. Petru Eteroviću od 1. srpnja 1960. čitamo o fra Jeronimu Mihaiću: *"Imao sam sreću da s njim provedem par mjeseci kada sam g. 1950. hodočastio u Svetu zemlju. Našao sam se u glavnom*

Fra Jerko je spomena vrijedan i stoga što je sa svoga otoka Brača uspio sabrati dječake koje je u dva navrata poveo u Palestinu s nakanom da ih dovede do oltara. Dječaci su bili iz Pučišća i Gornjeg Humca. Neke ćemo spomenuti: Nikola Capković, Toni Mimica, Šime Radić, Ivan Štambuk, Jerko Eterović, Vjekoslav Eterović, Jerko Martinić, Ivan Martinić-Perma, Tonći Orlandini, Jerko Brizić. Od navedenih neki su postali franjevci: Vjekoslav Eterović, Ivan Štambuk, Jerko Eterović i Jerko Brizić iz Gornjeg Humca. Od navedenih dječaka o. Vjekoslav Eterović je stradao vraćajući se u Kafarnaum na motor kotaču koji je zbog kiše skliznuo s ceste, doživio udar i nakon 48 sati preminuo. Bilo je to 10. siječnja 1958.

Fra Ivan Štambuk, r. 1915. u Pučišćima, kasnije ređen za svećenika 1941. g., našao se u Dalmaciji te u Franjevačkoj provinciji Presvetog

¹³ Dr. fra Ivan Jurić († 1983.), član Međunarodne skotističke komisije u Rimu, bio je posrednik između Kustodije Svete zemlje i fra Jeronimova rodnog mjesta Pučišća. Dostavu fotografiranoga pisma kao i pisma od istoga o. I. Jurića fra Jerkovoju rodbini te fotografiju samoga fra Jeronima Mihaića sa zahvalnošću dugujem župniku Pučišća na Braču vlč. don Tonću Kusanoviću. Istom vlč. župniku dugujem popis dječaka koje je fra Jeronim u dva navrata poveo sa sobom u Palestinu. Dugujem mu također i fotokopiju pisma, upućena velečasnom don Petru Eteroviću prigodom fra Jeronimove smrti.

franjevačkom samostanu u Jeruzalemu San Salvatore, gdje se sklonio pod stare dane. Za mene je uvijek bio posebni užitek s njime provesti pokoji sat vremena. Iako je bio star i nešto trpio od glavobolje i vrtoglavice, ipak je rado zalazio do moje sobe na ugodan razgovor. Imam jednu vrlo uspjelu fotografiju zajedno s njim. Čuvam je kao jednu od najdražih uspomena iz Svete zemlje ... On je ljubio svoju domovinu osobito Pučišće ... Bio je i veliki patriota. Kad su neki tražili, nakon pada Austrije 1918. da se odreče hrvatstva i prigrliti talijansko građanstvo, fra Jerko je najenergičnije izjavio: 'Jedino ako dobijem objavljenje da će me primiti u raj pod tim uvjetom, a i onda ću dobro promisliti. Hrvat sam se rodio i kao takav idem pred Gospodina.'

Neotuđiva je fra Jerkova zasluga što je sagrađen u Amanu jedan od najvećih kolegija na srednjem istoku, kolegij Svete zemlje, gdje se odgajaju na stotine i stotine kršćanskih i nekršćanskih đaka... Da je on studirao škole, ne bi nikako zaostao za pok. Jerkom Golubovićem, rodnom iz Dalmacije, koji je čitavi svijet zadivio svojim uvaženim knjigama o Svetoj zemlji. Njemu je bilo osobito milo kad je mogao iz Jerihona skoknuti na Nebo, odakle je poput Mojsija i Arona motrio grad Jeruzalem i čitavu Svetu zemlju.“

Rezultati prve faze iskapanja (1933. - 1937.)

Po tlocrtu kojega je izradio P. G. Llul 1933. g. vidi se dobro bazilika okrenuta prema istoku, uz koju su dodane baptisterij i od njega nešto dulja Bogorodičina kapela. U jednu i drugu kapelu, sagrađene s južne strane, ulazilo se na vrata bazilike. Sa sjeverne strane je bila velika dvorana, aula.

O svemu je tome trebalo je dati izvještaj R. Head-u, direktoru starina u Transjordaniji. Istraživanje je započeto prema istočnoj strani bazilike unutar apside kojoj su se zidovi još dizali u visinu između 10 i 12 stopa. Nasuprot apsidi nalazilo se pet nizova kamenih sjedišta. Pod prezbiterija je bio prekriven mozaicima, kojih su ostaci još vidljivi, bili restaurirani u staro doba a kasnije oštećeni od požara. U sredini je pronađen jedan grob, iznutra ožbukani s jednom šupljinom od 60 cm. Tu su pronađene veoma istrošene kosti.¹⁴

Baptisterij je imao 10 m dužine i 6 m širine. Na baptisteriju su dva natpisa. Kako se vidi iz drugoga natpisa, baptisterij je završen za vrijeme biskupa Sergija, dok je starješina samostana (hegoúmenos) Nebo bio Martirij, 15. indikcije g. 492., čemu bi odgovarala 597. godina.¹⁵

¹⁴ Uz navedeno u bilj. 10. usp. nadalje: *La Terra Santa*, XV (1935), 356-360; *La Terra Santa*, XVI (1935), 14-18. Tu su doneseni rezultati do kojih se do tada došlo. Iskapanje se proširuje, a time i uvid u nekadašnje zdanje sada u ruševinama.

¹⁵ S tom se metodom računanja započelo u Egiptu vjerojatno u rujnu 297. g. Kad je metoda prihvaćena, računanje je variralo već prema gradu koji ga je prihvatio. Tako npr. u Bosri se računalo od 22. ožujka 106. po Kristu, kad su Rimljani osnovali provinciju Arabiju, kojoj je Bosra bila glavni grad. Prema tome: k poznatoj godini 492. treba nadodati godinu ere u Bosri, tj. 492 + 105 = 597.

Pred krsnim zdencem blista krasan mozaik u živim bojama. Vidi se niz stabala s tamnim lišćem i bijelim pupoljcima, punima boja i slatkih plodova. Između tih stabala pronađen je oštećen mozaik. Ostatak koji je izmakao rušilačkom fanatizmu daje nam ključ tumačenja. Između tih stabala bile su predočene životinje koje su imale simbolički predstavljati zemaljski raj. Porušili su ih muslimani kojima vjerska načela zabranjuju slične predodžbe. Kršćani su u to doba krsni zdenac nazivali "raj". I s pravom: Vode krštenja ponovno su otvarale vrata raja, iz kojega je bio istjeran prvi čovjek. Taj je mozaik nijemim jezikom dozivao u pamet novokršteniku blaženu domovinu na koju mu je taj sakrament davao baštinsko pravo. Krsni se zdenac zove u jednom natpisu "fortisterion", čemu odgovara "illuminatorium", tj. mjesto gdje se dobiva svjetlo, prosvjetljuje.

Velika je lađa bila podijeljena na tri odjela od dva niza od osam stupova. Jednoj su na njezinu prvotnom mjestu pronađena podnožja. Pod crkve je urešen mozaicima koji su sačuvani vrlo dobro u dvjema pokrajnim lađama, dok su oni u srednjoj lađi skoro u potpunosti porušeni. Pod podom se proteže staro groblje. Grobovi su jedan od drugoga odvojeni kamenim zidom, u sredini veličine 3 m uvis, 80 cm širine, i 2 m dužine.

Što se tiče Bogorodičine kapele stupovi, balustrada i kapiteli bili su svi od mramora. P. B. Bagatti koji će se tek kasnije uključiti u istraživanje primjećuje da je jedan kapitel još ostao in situ.

Izlazeći na vrata sa sjeverne strane bazilike ulazi se u veliku dvoranu, kojoj je pod niži od poda crkve. Podijeljena je na dva dijela stepenicama koje prema istoku vode k višoj razini. Tu mozaici pokazuju krčage za vodu, grozdove grožđa, ribe, sunce, mjesec, zvijezdu, ptice i druge crtarije.

P. S. Saller zapaža da natpisi u 6. i 7. st. nisu, slično kao i u crkvama u Gerašu, nisu više bili stavljeni na nadvratnike nego skoro uvijek na mozaičnim podovima u nutarnjem dijelu crkve. Na mozaičnom podu u Siyaghi nalazi se osam natpisa a na krsnom zdencu jedan. Prvi natpis u obliku velikog medaljona glasi: *Pomoću Gospodina našega Isusa Krista privedeno je kraju ovo veliko djelo svete zgrade s krsnim zdencem.*

Drugi natpis donosi: *Za vrijeme prepobožnog Sergija, biskupa i mučenika Božjeg te Martirija Bogu mila svećenika i starješine (hegoúmenos) 15. indikcije godine 492.*

Sergije je označen kao "ho hostiótatos epískopos". Njega će naslijediti Leoncije koji će kao i on biti biskup Madabe i Siyaghe, Martirije je na natpisu označen kao *theofiléstatos presbyteros kai hegoúmenos*. Na krsnom zdencu je obilježen kao *ho hosiótatos Martíryos kai hegoúmenos*. Na jednom drugom natpisu čitamo: *Presveti Sergije biskup Bogu: Prikazujem Tebi tvoje*. Ono "ta sa" (=tvoje) moglo bi označavati samu crkvu ili sami krsni zdenac (Prentice). Na vratima krsnog zdenca čitamo riječi: *Eiréne p(asin eiselhousin). = Mir svima koji ulaze.*

U Bogorodičinoj kapeli nalaze se dva natpisa, jedan u prezbiteriju a drugi u lađi kapele. U prezbiteriju na mozaičnom podu vidi se ured: središte mu je

oltar s vatrom, iza oltara prikaz hrama, a lijevo i desno od oltara vide se junci. Zacijelo aluzije na Ps 51/50, 21: "*Tad će se prinostiti teoci na žrtveniku tvojemu.*"

U Bogorodičinoj lađi stoji natpis: "*O Bože, Stvoritelju i Sazdatelju svega, Kriste Bože naš, zavjetom svetoga našega oca Leoncija, biskupa, završeno je cjelokupno djelo Bogorodice brigom i nastojanjem Martirija i Teodora svećenika i predstojnika (hegouménon).*"

Ne smije nas smetati što se Leoncije u Madabi imenuje "svećenikom" (hiereús) a ne "biskupom". Tumačitelji smatraju da je tada i biskup mogao nositi naziv *hiereús*.

Gledajući i čitajući te natpise zapačamo kako je dogma o bogomajčinstvu Marijinu s Efeškog sabora g. 431. i u ovim visinama našla snažan odjek.¹⁶

Nalazi oko bazilike

Oko bazilike pronađene su brojne ruševine koje su, čini se, ostaci samostana što ih spominje Petar Iberski. Na sjevernoj strani iskopano je 16 soba, od kojih šest u razini nižoj od staze. One koje su, čini se, suvremenice "malene crkve", sagrađene su skromnijim materijalom od onoga kojim su sagrađene bazilika i kapela. Zidovi soba su svi otvoreni prema sjeveru. Tu pronađena keramika i novci ukazuju na bizantinsko doba.

Oko atrija bazilike ima 21 soba, koje su oslobođene od ruševina. Dvanaest od tih soba ima pod u mozaiku. Jedna ima pod razinom tri groba puna kostiju. Nađen je i jedan ulomak sa samaritanskim natpisom, jedan drugi s grčkim slovima, razno posuđe s dekoracijama, ulomci kapitela, zatim hrpa keramike koja također podsjeća na bizantinsko doba.¹⁷

P. Belarmino Baggati koji se priključio iskapanjima od 1933-1937. stručno je opisao istraživanja iznoseći vrijedne pojedinosti koje su otkrivene. Donosi svoja zapažanja gledom na Ras Siyaghu a i na druga istražena svetišta planine Nebo. Istraženi materijal opisuje s velikom akribijom. Svraća pažnju na najstarija zdanja, na "neveliku crkvu" koju spominje Eterija, a zatim na baziliku s aneksima i samostanima uokolo. Opisuje vrste kamenja kao što su kamen *nary* i kamen *mezzy yaud*. Prvo je kamenje crvenkasto i nježno, dok je kamenje *mezzy yaud* zelenkaste boje. Donosi također fotose raznog kamenja, podnožja kapitela prvotne zgrade i ulomaka korniža i tranzene prvotne crkve iz 4. stoljeća.¹⁸

¹⁶ Usp. Saller P. S., De inscriptionibus in monte Siaghah (Nebo) inventis, *Antoniaum* IX(1934), 348-357.

¹⁷ Usp. Gli scavi del 1935 a monte Nebo, *La Terra Santa*, XV(1935), 356-360.

¹⁸ Rezultate prve ekspedicije P. B. Baggati je donio u *Rivista archeologia cristiana*, 1934, str. 182(40) i 1935, str. 217 (112).

Druga faza iskapanja

Iste godine kad je umro fra Jeronim Mihaić (21. VI. 1960.), preuzimlje iskapanje na planini Nebo P. Virgilio Corbo, ofm. Obavljao je istraživanja na bazilici, prekrivao mozaike i restaurirao ih. Trebalo ih je zaštititi od nevremena i znatiželjnih turista. O tome je i sâm pisao.¹⁹ Arapsko-židovskim ratom g. 1967. radovi su prekinuti, budući da se planina Nebo nalazila u vojnoj zoni.

Počiva uz Mojsija i Kovčeg zavjetni

O smrti pok. fra Jeronima Mihaić zamoljen je već spomenuti o. Ivan Jurić koji je tada bio u Rimu kao član Međunarodne skotističke komisije da obavijesti pokojnikovu rodbinu o njegovoj smrti. Tu čitamo, uz ostalo, kako je jedan otac, Hrvat iz Jeruzalema, u vezi sprovoda pok. fra Jerka saopćio: *"Više je to bilo slavlje nego sprovod! Zaslužio je da počiva uz Mojsija i uz Arku - Kovčeg Staroga zavjeta. Svi ga hvale, jer je svoj vijek od nepunih 88 godina proveo u radu za Boga i za Crkvu, za bližnje i za Svetu Zemlju."* Na osmrtnici od 21. srpnja 1960. je istaknuto "da je zbog posebnih zasluga što ih je pokojni fra Jeronim stekao u otkupu i sistematizaciji planine Nebo časni Diskretorij Svete Zemlje odlučio da se dragi subrat pokopa na istoj planini Nebo, koju je toliko ljubio."

Takva počast nije učinjena ni jednome članu Kustodije Svete Zemlje kroz čitavih 700 godina. Sprovod mu je bio veličanstven. Velika povorka automobila s najuglednijim ličnostima pratila je njegovo mrtvo tijelo od Jeruzalema do brda Nebo, više od 50 km. Pismo je upućeno iz Rima 20. XII. 1960.

Da li je to preuveličano? Kasniji istraživači na istom brdu Nebo pridaju još veću važnost pok. fra Jeronimu Mihaić. P. Piccirillo piše: *"Kad je P. Silvester Saller iz SBF u Jeruzalem došao prvi put na brdo Nebo u prosinvu 1931. usprkos vjetru koji mu nije dao mira, ostade opčaran mjestom i entuzijazmom fra Jeronima Mihaića, Hrvata, koji ga je gurao k tom vrhuncu."* Arheolog je uvidio da se do Ras Siyaghe može stići jedino idući pješice jednom stazom na boku planine. Njom je išla u 4. st. i hodočasnica Eterija iz Europe, zatim biskup Petar Iberski iz Majume kod Gaze u 5. st. Tamo su dolazili i u kasnijim vremenima hodočasnici koji se nisu plašili prijeći Jordan i krenuti u Arabiju. Iskapanja su potvrdila, odnosno otklonila sumnju da se tu radi o bizantinskom svetištu u počast proroka Mojsija. Prešutnom dozvolom amira Abdulaha, kralja Transjordanije i zakonskom lukavošću jednog kršćanina iz bliske Madabe, 4. listopada 1932. na blagdan sv. Franje, 13 članova plemena Wukhyan ustupiše vlasništvo vrhunca Siyagha franjevcima, i iznimnom brzinom, istoga dana, direktor Odjela za starine i prvi ministar odobriše i potvrdiše projekt tih ruševina.

¹⁹ CORBO, P. Virgilio, Nuovi scavi archeologici nella Capella Batistero della Basilica del Nebo (Siyagha), Marzo-Aprile 1967, *Liber Annuus* XX(1970), 273-298.

Dana 3. travnja P. Saller i fra Jeronim u društvu fra John-a Chopen-a, arhitekta Kustodije i g. R. Head-a, glavnog inspektora starinâ engleske mandatarske vlade ponovo su na Siyaghi da programiraju iskapanja. Za početak je nedostajala staza da se stigne na položaje i stalno sklonište za ekspediciju, za koje je bio izabran slobodan prostor izvan ruševina na jugozapadnom vrhuncu. Financiranje projekta bilo je odobreno od vlasti Kustodije 5. ožujka 1933. Za jednoga novog posjeta 22. svibnja P. Saller je bio u društvu o. ekonoma Kustodije i o. Giacomu Llul arhitekta da odluče trasu staze i uravnaju taborište projektirane ekspedicije. Fra Jeronim je preuzeo obvezu da se to izvrši.

Dana 13. srpnja 1933. jedan konvoj od tri kamiona, vođen od fra Jeronima, napustio je Jeruzalem i poslije počinka u Jerihonu u samostanu Svete Zemlje napokon stiže na vrh Siyaghe otvarajući novi trakt raskršene staze na boku brda. Sve je bilo savršeno organizirano. Tako je toga istog dana, poslije obrednog fotografiranja, u prisutnosti o. ekonoma moglo započeti iskapanje. I braća franjevci su mogla provesti noć unutar kućice, koju je fra Jeronim konstruirao, iako na njoj nije bilo ni vrata ni prozora. Istočni vjetar (šerqijeh) na koncu iskapanja lako je raskrio kućicu, odnijevši niz strminu krov od lima.

Ratovi su periodično prekidali radove, no nisu smanjili entuzijazam franjevaca, arheologa, i njihovih pomoćnika za tim vrhuncem i za Mojsijevim svetištem, koje P. B. Saller i P. B. Baggati izniješe na vidjelo kroz tri prva iskapanja prije negoli je buknuo II. svjetski rat.

Fra Jeronim može mirno počivati i vedro bdjeti iz groba, držana u časti u središtu maloga dvorišta svoje kuće, koja vremenom postade samostančićem i ujedno središtem studija i istraživanja koji će ugošćivati skupine arheologa, arhitekta i studenata koji se tu periodično nađu već godinama da rade i trajno ostvaruju franjevačku prisutnost na brdu, surađuju s jordanskom vladom u studiranju i konserviranju umjetničke i vjerske baštine.²⁰

Fra Jeronim je bio opsjednut idejom da će na planini Nebo uspjeti pronaći Kovčeg zavjetni što ga je tamo sakrio prorok Jeremija. Tu nam je značajnu pojedinost iz fra Jeronimova života kazivao o. dr. Ante Jadrijević (†1973.) koji je biblijske nauke završio upravo u Jeruzalemu (1926.-1928.) i koji nam je po povratku iz Palestine predavao grčki jezik na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju. Uz to je spominjao srdačno prijateljevanje s kraljem Abdulahom kojega je znao dovesti u blagovaonicu franjevačkog samostana San Salvatore u Jeruzalemu i tada dobiti mjesto odmah do kralja.

Šezdeseta obljetnica početka istraživanja

Šezdeseta godina od početka radova, kojima je velikim dijelom bio ostvaren fra Jeronimov san, proslavljena je blagoslovom novih lokala samostančića, koji je obavio P. Giuseppe Nazzaro, kustod Svete Zemlje.

²⁰ PICCIRILLO, P. M., Sessanta anni die presenza francescana sul Monte Nebo in Jordania (1933-1993), *La Terra Santa* LXX (1994), 21-23.

Jordansku vladu je predstavljao ministar turizma i starina. Koncert na planini Nebo organizirao je ambasador Italije dr. Romualdo Bettini. Princ Hasan, brat kralja Huseina, poslao je čestitku: "Ovih novih godina publikacijama, konferencijama i izložbama rad franjevacu na planini Nebo (Madaba) i bogatstvo arheološke baštine Jordanije, bolje su poznati i bolje vrednovani u svijetu. U ime naroda i vlade Jordanije čestitam franjevacima iz SBF na njihovu znanstvenom istraživanju, suradnji i prijateljstvu, te naglasiti još jednom našu želju da se nastavi raditi na zajedničkim ciljevima koje imamo, posebno na istraživanju povijesne istine i promicanja zajedničkih moralnih ideala kao i za jedan svijet prijateljstva, pravednosti i mira.²¹

P. Michele Piccirillo je neumoran u isticanju fra Jeronimovih zasluga u "osnivanju" istraživanja planine Nebo. On veli: "Prisutnost Kustodije Svete Zemlje u Transjordaniji zasluga je entuzijazma i poduzetnosti fra Jeronima Mihaića, franjevca, hrvatskog porijekla, odgovornog za perivoje Kustodije u Jerihonu i dobrotvora beduinskih obitelji na području istočno i zapadano od Jordana, s kojima je dolazio u dodir." P. Piccirillo ističe da je fra Jeronim doslovce bio taj koji je prokrčio put arheolozima SBF povezujući dva vrhunca planine sa stazom što dolazi od Madabe na visoravan, pobrinuvši se za kućicu, koja će moći primiti arheološku misiju u Siyaghi i staviti u funkciju veliku bizantinsku cisternu, vidljivu među ruševinama, na južnom boku planine. Za konstrukciju kućice uz savjet i odobrenje direktora starina tada još u ruci mandatarne engleske vlasti, bio je izabran prostor izvan ruševina na rubu jugozapadnog vrhunca.²²

Iskapanja na Siyaghi i Al-Mukhayet

Velik je posao bilo čišćenje terena. Identificirana je Mojsijeva bazilika na Siyaghi i oko nje samostan. Očišćene su također tri već poznate crkvice u Al-Mukhayet. O rezultatima istraživanja stručno su pisali P. S. Saller²³, a za njim P. B. Baggati²⁴ i P. Virgilio Corbo.²⁵

Godine 1976. Kustodija Svete Zemlje odlučila je nastaviti istraživanja i povjerila ih P. M. Piccirillo koji je već 1975. vodio jedno iskapanje i restauriranje crkvice sv. Lota i Prokopija na arheološkom humku (tell-u), poznatom po arapskom imenu Khirbet el Mukhayet i identificiranim s biblijskim

²¹ Čitavi tekst čestitke navodi u već navedenom članku P. M. Piccirillo, u *La Terra Santa* LXX (1994), 20.

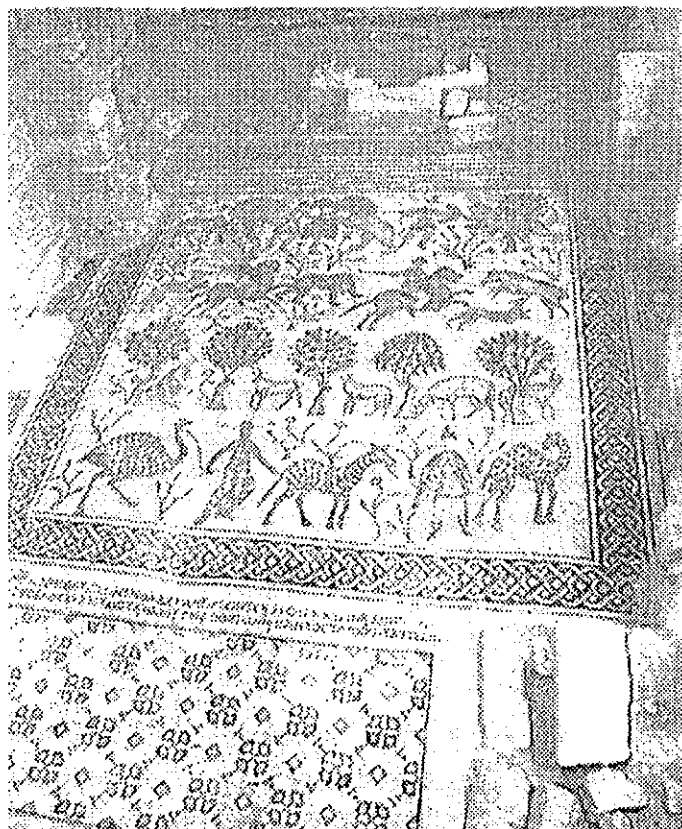
²² PICCIRILLO, M., L'attività dello Studium Biblicum Franciscanum (Custodia di Terra Santa) sul monte Nebo, *La Terra Santa*, LXX (1994) 25 sl.

²³ SALLER P. Silvester, *The Memorial of Moses on Mount Nebo*. I-II. Jerusalem 1941.

²⁴ BAGATTI, B., Edifici cristiani nella regione del Nebo, *Rivista di Archeologia cristiana*, 136, n. 1-2, 101-143.

²⁵ CORBO V., Nuovi scavi archeologici nella Capella del Batistero della Basilica del Nebo (Siyagha) (merzo-maggio 1967), *Liber Annuus* XX (1970), 273-298.

gradom Nebo na istočnom brdu. Pomognut skupinom studenata s SBF i restauratorom Rafaelom Betteta iz grada Como, Dominikom Tampieri iz Ravene, arhitektom Cesare di Galano s Rimskog sveučilišta i firentinskim arheologom Dieza de Leon, krenulo je najprije rastavljanje mozaika iz 6. st. u sjevernoj lađi i dijakonikonu, a zatim kopanje u dubinu da se prijeđe na restauriranja i na popravljjanje mozaika. Rutinski rad kopanja pretvorio se u znanstvenu i umjetničku avanturu koja će ostati nezaboravnom uspomenom za sve članove ekspedicije.

Podni mozaik iz 6. st. u krstionici na brdu Nebo.

U sjevernoj lađi, oslonjenoj na istočni zid prezbiterija, izišao je na vidjelo jedan grob iz 4.-5. st. pod drugim mozaičnim livelom s bijelim pločama, već pronađen od P. Corbo u drugim područjima crkve. Veća su iznenađenja došla od kopanja sjeverne aule/dvorane dijakonikona uvijek u svezi s istočnim zidom jedne druge kapele, koja je u 5. st. tvorila paralelu s onom pronađenom pod baptisterijem iz konca 6. stoljeća. Kopajući jedan jarak prema polovini aule istraživači se nadoše pred nekim elementima za koje je naknadno utvrđeno da su tvorili dio paleokršćanskog baptisterija s krsnim bazenom u dobro sačuvanom stanju što ga dva duga natpisa na grčkom jeziku na podnom mozaiku

potanko opisuju. Iz posvetnog natpisa od pet linija razabiremo: *“Po milosti Božjoj u vrijeme ljubljenog od Boga našega oca i pastira Ilije bi sagrađen i uljepšan sveti Božji dijakonikon s baptisterijem preporođenja koji se tu nalazi i ljupkog ciborija zauzimanjem Ilije, starješine (hegoúmenos-a) eparhije za spasenje Mojsijela i Sergija i sve obitelji. Amen, Gospodine.”*

Iz drugog natpisa od dvije linije na ulazu u baptisterij doznajemo i za imena trojice mozaičkih umjetnika koji privedoše kraju ukrašavanje baptisterija: Soelo, Kalomo i Ilija. Oni obavise sjajan posao koji se ukazao nedirnut poslije 1500 godina sahrane pod jednim metrom debljine zemljine naslage i pod slojem manje lijepih mozaika iz 6. stoljeća. Lađa baptisterija donosi jedan panel s poljskim scenama, prizorima iz lova i pastirskog života. Kao kuriozum ističemo prizor: neki crnac vodi na uzici noja ili nekog Perzijanca na konju. Vidimo

pastira koji sjedi u sjeni nekog stabla dok ovce i koze brste lišće stabalaca; pas koji ugriza vepra; dva mladića koji tuku lava i lavicu; devu i zebru. Mozaik ne samo da nije dirnut, već ima kompozicijske finese. U nekim je scenama zaista divan. Među ostalim, to je prvi put da se na nekom podnom mozaiku toga područja nalaze slične scene sa zatvorenim cvjetnim ukrasima, điralama. Opća kompozicijska shema pada u bizantinsko doba. Zacijelo, to je najsvježiji podni mozaik do sada otkriven u Jordaniji.

Ostaje još tajanstvenim motiv dobrog sahranjivanja, obavljen metodički i s pomnjom, što je potvrdilo iskapanje mozaika u savršenim uvjetima. Može se reći da se tu nalazimo na svetom području bazilikalnog kompleksa koji su rado posjećivali vjernici i hodočasnici i ostavljali zapisane zazive na zidovima. Mogu se razabrati grafiti i razna slova na grčkom jeziku. O tome je pisao arheolog Piccirillo kratko i popularno,²⁶ te stručno i naširoko.²⁷

Dana 3. rujna, kada se slavi liturgijski spomendan proroka Mojsija, održano je bogoslužje na kojemu su sudjelovali starješinstvo Kustodije, kler i krašćanska zajednica Madabe.

Kod iskapanja u dubinu bio je prisutan nekoliko dana i prof. Little, antropolog iz Heshbon Expedition. Pažljivo su studirani ostaci kostiju jednoga groba, oslonjena na zid sjeverne absidalne zone. Na metar dubine staroga baptisterija - svetišta bazilike u sjevernoj auli / dvorani mozaični pod je sačuvao dva duga natpisa bogata povijesnim podacima. Pronađeno je dosta keramike i ulomaka grafita, što je vrlo vrijedno za kršćansko arheološko područje.

Od Odjela za starine u Jordaniji dobivena je novčana pripomoć za istraživanje sv. Jurja na Al-Mukhayat, koji je identificiran s biblijskim gradom Nebo, o čemu je već ranije pisano.²⁸

Piccirillo napominje da nije isključena mogućnost da je prekrivanje jednih mozaika s drugima uslijedilo zbog odvratnosti prema slikama na prvom mozaiku što je moglo podijeliti samostansku zajednicu. Ne smije se, naime, zaboraviti ikonoklastički pokret za vrijeme kojega nisu spašena tolika umjetnička djela, ljepša od onih što su iznesena na vidjelo na vrhuncu Nebo u bazilici proroka Mojsija.

Pogled unatrag

Prošlo je 60 godina od početka istraživanja na planini Nebo i to je proslavljeno na osobit način. P. Piccirillo je bio, i još je uvijek, duša iskapanja.

²⁶ PICCIRILO, M., Monte Nebo, *La Terra Snata*, LII (1976), 380-389.

²⁷ PICCIRILLO, M., Compagna archeologica nella basilica di Mose profeta sul monte Nebo - Siyagha (1 luglio - 7 settembre 1976), *Liber Annuus*, XVI (1976), Jerusalem. Apud Ardem Fragellationis, 282-318. Pisac donosi i fotografiju u bojama krasnog mozaika sačuvanog u glavnoj lađi.

²⁸ PICCIRILLO, P.M., Campagna archeologica a Khirbet el Mukhayat (Città Nebo), *Liber Annuus*, XXIII (1973), 341 sl.

O tome je napisao i dva članka u časopisu "La Terra Santa".²⁹ Bacajući pogled unatrag, tj. na godinu 1931., P. Saller se prisjeća pohoda planini Nebo s fra Jerkom Mihaićem. Fra Jeronim nije gubio vrijeme nego je prevideo unaprijed da se radi o značajnom bizantinskom svetištu pa je smišljao kako bi došao u posjed ruševina i njegov je naum ostvaren. Dana 3. travnja 1933. P. Saller i fra Jeronim u društvu fra Johna Chopen arhitekta Kustodije i g. Heada, glavnog inspektora starina u mandatarskoj engleskoj vladi bili su ponovno na Siyaghi radi programiranja iskapanja. Opazili su da nema pogodne staze za pristup i da nema skloništa za ekspediciju. Za to je odabrano mjesto izvan ruševina na rubu jugoistočno od vrhunca. Financiranje projekta odobriše vlasti Kustodije i P. Giacomo Llul arhitekt. Odlučiše trasirati stazu i plan radova. Odgovornost je na sebe preuzeo fra Jeronim.

Ratovi su periodično prekidali radove ali nisu uspjeli uništiti untuzijazam franjevacu, arheologa i ostalih koji su oni gajili prema vrhuncu planine i prema svetištu sv. Mojsija. P. Saller i P. Bagatti su uspjeli završiti tri iskapanja prije nego je buknuo Drugi svjetski rat.

K izoliranom i užarenom vrhuncu Siyaghe gdje je ubiciran Mojsijev memorijal moglo se naime prispjeti jedino pješke ili na konju dolazeći od Madabe, s istočne strane, ili uzlažeći iz doline Jordana, sa zapada. Fra Jeronimu Mihaić pripada zasluga što je izravnao stazu tako da su arheolozi franjevačke ekspedicije mogli stići k određenom mjestu. Kako je napomenuto, fra Jeronim umire g. 1960., poslije negoli je stavio u pogon silan zahvat. P. Piccirillo piše: "Fra Jeronim može mirno počivati i vedro bdjeti u grobu, smještenom u središtu malog dvorišta svoje kućice, koja vremenom postade samostančić i ujedno svratište stručnjacima i studentima."

Radovi oko Mojsijeva memorijala i crkava u Al-Mukhayat

Radovima od 1933.-1937. najprije je bila oslobođena Mojsijeva bazilika i samostan koji ju je okruživao. U Al-Mukhayat je uslijedilo čišćenje terena već poznatih crkvice s mozaicima. Napori triju dugih istraživanja i malo naklonim prilikama nisu bili iscrpeni.

S problemom zaštite ugroženih nalaza, kao što su to podni mozaici, pozabavio se fra Jeronim s dobrim ukusom i hitrošću. Mozaici Mojsijeva memorijala bili su pokriveni zemljom. Tako i mozaici crkve sv. Jurja i mozaici kapele svećenika Ivana, poslije nego im je spriječio opasno osipanje učvršćujući rubove cementnom meljtom. Nad bolje sačuvanim mozaikom crkve svetih mučenika Lota i Prokopija bila je izgrađena jedna građevina u kamenu i armiranom cementu tako da pokrije sav prostor crkve i da mogne pokazati

²⁹ Uz Eterijin Putopis, koristimo prikaz koji je u dva novija članka donio Piccirillo: Sessanta anni di presenza francescana sul monte Nebo, *La Terra Santa*, LXVI (1994), 21-23; L'attività dello Studium Biblicum Franciscanum (Custodia di Terra Santa), 25-36.

mozaik u njegovoj cjelini (16,25 x 8,65). To je bila smiona i skupa fra Jeronimova odluka, imajući u vidu ambijentalne uvjete u kojima je radio. To je povijesno prvi građeni intervent s namjerom da se spasi jedan mozaik u Jordaniji. Fra Jeronimova je ideja također praktično ostvarenje jednog puta koji spaja Siyaghu s jordanskom dolinom. Troškove za posipanje puta preuzeše Kustodija Svete Zemlje i jordanska vlada. To je opet pružilo zaradu i kruh obiteljima beduina u nepogodi suše i produljenog prekida iskapanja.

Prisilni prekid u Drugom svjetskom ratu poslužio je kao priprava za publiciranje iskapanja u Siyaghi (1941.), poslije kojeg je uslijedilo publiciranje mozaika crkava u Mukhayat g. 1949. po završetku arapsko-izraelskog rata g. 1949. Povremeni posjeti Siyaghi u nemirnim vremenima bili su fra Jeronimu i njegovim nasljednicima poticaj da počnu saditi po koji bor u blizini kućice.

Kako omogućiti udoban prilaz posjetiocima i turistima?

60-tih godina Kustodija Svete Zemlje pokrenula je melioraciju onoga što je pronađeno i sačuvano. Radovi su bili povjereni P. V. Corbo. Na zidove perimetralne bazilike, rekonstruirane u visini od oko tri metra s kvadratnim kamenovima starih zidina, bila je naslonjena široka metalna struktura, pokrivena azbestnim pločama, koje su bile ispresijecane prozirnim pločama, da se dobije svjetlo odozgo. Pokriće bazilike i njezinih kapela omogućilo je da se izlože mozaici svetišta i ujedno da se stvori prostor za skupine hodočasnika koji su se htjeli zaustaviti u molitvi. Neki su mozaici bili otklonjeni i položeni na nova ležišta. I uvidjelo se da pod gornjim mozaicima ima i onih nižih, što svjedoči o povijesnoj građi svetišta, već poznatom iz putopisa hodočasnika. Vani, u nastavku fra Jeronimove kućice bila je podignuta jedna nadstrešnica sa stolovima za posjetioce. No, i taj je rad bio prekinut arapsko-izraelskim ratom g. 1967. Planina Nebo, naime, bila je proglašena vojničkom zonom, koja je bila povjerenja iračkoj vojsci. A ta je vojska prijekim okom gledala povremene posjete franjevacu. Ipak poštujući crkvu i kuću misije, ruševine sjevernog sektora bizantinskog samostana služile su za podizanje zidića koji će zaštititi tende vojnika s neizbježnim oštećenjem originalnih zidina koje je vrijeme već bilo dobrano narušilo.

U godinama prije rata istraživanje je na planini Nebo nastavio arhitekt Julije Ripamondi u suradnji s arheolozima iz SBF koji su o tome publicirali rezultate. Istraživanje je imalo u vidu nekropolu u Al-Mukhayet, jedan mali samostan iz bizantinskog doba i jednu kulu iz željeznog doba na istočnoj kosini Wadi 'Afrat.

Godine 1973. Kustodija Svete Zemlje je na hitno traženje jordanske vlade učinila intervent da se zaustavi bubrenje koje je dovodilo u pogibelj neke zone mozaika sv. Lota i Prokopija na Mukhayatu. Nabubrene zone bile su izolirane, odvojene i vraćene na nova ležišta i položaje. Arhitekt Cesare Celano sa sveučilišta La Sapienza u Rimu upravljao je praktičnim melioracijama unutar crkve da se unaprijed zaštiti mozaik od napada posjetilaca i ujedno olakša posjet

onomu koji je ulazio na sjeverna vrata, koja su ostavljena otvorena u fra Jeronimovoj zgradi. Radovi su potakli istraživanje crkvice Amosa i Casiosej-a i njezinih mozaika, koji su potpuno izneseni na vidjelo od Odjela za starine poslije negoli su ekspropirane ruševine.

Kako je rečeno, treća perioda istraživanja planine Nebo uslijedila je u ljetu 1976. Tako su franjevci mogli nastaviti svoj rad. Oni su mogli slobodno dolaziti kao i hodočasnici i posjetioци. U nastavku radova na jedan metar dubine došlo se do staroga baptisterija u svetištu i sjajnog mozaika koji ga je ukrašavao a završili su ga majstori Soel, Kaium i Ilija u kolovozu 530. g. po Kristu. Arhitekt Celano je tako udesio prostor da su posjetioци mogli ulaziti i udobno uživati u mozaiku gledajući ga s visine.

Problem konzerviranja gornjeg mozaika riješen je tako da je bio privremeno oslonjen na zidove, skrivajući tako velikim dijelom zidine rekonstruirane od prethodnog interventa. Da bi se mogle uočavati razne arheološke razine u bazilici, ostavljen je jedan otvoreni jarak na istočnom čelu sjeverne lađe.

Eterijin izvještaj

" Da bismo završili započeto djelo, počesmo žuriti, da stignemo na planinu Nebo. Dok smo išli, opomenu nas svećenik tog mjesta, tj. Libidije, kojega zamolismo da ostane s nama, jer je bolje poznavao ta mjesta. Reče nam taj prezbiter: 'Ako želite vidjeti vodu, što teče iz kamena, vodu, koju je Mojsije dao žednim sinovima Izraelovim, možete vidjeti, budete li sebi nametnuli trud, da skrenete s puta nekako na mjesto šestog miljokaza.' Kad je to rekao, osjetismo silnu želju da krenemo tamo, skrenuvši s puta i slijedeći prezbitera koji nas je vodio. Na tom dakle mjestu crkva je malena pod brdom, ne Nabau, već jednim drugim brdom koje ga prethodi, no nije daleko od Nabaua. Tu pak prebivaju mnogi uistinu sveti monasi a koje ovdje nazivaju *ascites* (askete).

Ti, dakle, sveti monasi udostojše se primiti nas veoma srdačno, čak nam dozvoliše da uđemo te ih pozdravimo. Kad smo ušli k njima, obavivši s njima molitvu, udostojše se dati nam *eulogias* (blagoslovljeni kruh) kako običavaju dati onima koje srdačno primaju. Tu dakle između crkve i samostanâ u sredini teče silna voda iz kamena vrlo lijepa i bistra, vrlo dobre tečnosti. Tada zapitismo također i one svete monahe, koji su tu prebivali, kakva je to voda takve i tolike tečnosti. Oni tada rekoše: 'To je voda, koju sveti Mojsije dade sinovima Izraelovim u toj pustinji. Tu je obavljena, dakle, molitva i čitanje iz Mojsijevih knjiga, izrečen je jedan psalam. I tako skupa s tim svetim klericima krenusmo k brdu. Mnogi pak od samih svetih monaha, koji su tu prebivali uz samu vodu, koji su mogli sebi nametnuti trud, udostojše se s nama popeti na brdo Nabau. I tako idući s toga mjesta dođosmo do podnožja brda Nabau, koje je bilo veoma visoko, tako da se na najviši njegov dio može stići jedinosjedeći na magarcima. A tu je bio jedan strmiji dio, koji se nužno morao naporno prijeći pješice. To i učinismo.

Dođosmo dakle k vrhuncu te planine, gdje je sada nevelika crkva na samom vrhuncu planine Nabau. Unutar te crkve na onom mjestu gdje stoji ambon vidjeh malko povišeno mjesto a ima običajne dimenzije što ih imaju grobovi (memorije). Tada zapitah te svete što je to. Oni odgovoriše: 'Tu je položen sveti Mojsije od anđela, jer kao što je pisano: Nitko od ljudi ne zna za njegovo mjesto pokopa (sepultura). Sigurno je, dakle, da je bio pokopan od anđela.' Zaista, njegov grob, u koji je položen, do danas se ne pokazuje. Ono što vam mi pokazujemo, to je mjesto koje su nam pokazivali stari, a starijima su to pokazivali njihovi stariji ... I počesmo izlaziti iz crkve. Tada nam oni koji su bolje poznavali mjesto, tj. prezbiteri i sveti monasi, rekoše: 'Ako želite vidjeti mjesta, koja su opisana u Mojsijevim knjigama, dođite i iziđite izvan vrata crkve i s ovoga vrhunca, s onog mjesta odakle ih se može vidjeti. I mi ćemo vam kazati po redu koja su to mjesta što se vide. Tada se mi obradovasmo i odmah iziđosmo iz crkve vani. S vrata crkve vidjesmo mjesto gdje Jordan ulazi u Mrtvo more. To smo mjesto zapažali kako je upravo pod nama, gledom na mjesto gdje smo se nalazili. Dalje smo vidjeli također Libijadu koja je s ove strane Jordana, pa Jerihon koji je preko Jordana. Toliko je stršilo uvis mjesto gdje smo se nalazili, tj. pred vratima crkve.'³⁰

Eterijini nasljedovatelji

U najnovije vrijeme povijest kao da se vraća unatrag. Hodočasnicu će Eteriju nasljedovati brojni hodočasnici. U tu svrhu odlučeno je sagraditi poslužne prostore oko svetišta (kuću za čuvare, parkiralište, dom odmarališta i muzej) u blizini vrata i na slobodnom prostoru nasuprot istočnog dijela samostana. Iskapanje je iznijelo na vidjelo i neke druge pojedinosti. Muzej će biti uređen u posebno restauriranom prostoru. Rest-hose (odmaralište) je sagrađeno po nacrtu Rafaela Beretta. Parkiralište s kojega se prilazi bazilici snabdjeveno je nizom sjedala i uzanih cvjetnih staza po nacrtu Luigi-ja Marino sa sveučilišta u Firenci.

U isto vrijeme usporedo sa zahvatom na bazilici počeli su se učvršćivati zidovi bizantinskog samostana koji su se izvana urušili kroz duge godine zapaštenosti. Radovi su u toku.

Fra Jeronimov samostančić

K njemu se prilazi od kućice, koju je bio sagradio fra Jeronim u srpnju 1933. godine. Samostančiću je pripojena kapela. Samostančić je predviđen jednim gostinjcem umjesto kućerka koji je podigno P. V. Corbo 60-tih godina. Projekt novoga samostančića potječe od arhitekta Massima Benedetuccija iz Rima. Rafaelu Beretta duguje se konačni projekt i ostvarenje kapela. valja

³⁰ EGÉRIE, *Journal de voyage (Itinéraire) et Lettre sur la B. Égérie*. Sources chrétiennes, n.296, Paris 1982, c. 10,8-12,2; str. 170-174.

spomenuti da je 21. srpnja 1993. kustod Svete Zemlje P. Giuseppe Nazzaro, uz prisutnost mons. Selima Sayegh, latinskog biskupa u Amanu, blagoslovio nove lokale samostančića, što ga je započeo fra Jeronim Mihaić, da bude prihvatilište za Studium Biblicum Franciscanum. Najprije je slavljena misa zahvalnica u Mojsijevu memorijalu te blagoslovljeno zvono, ukrašeno povijesnim prizorima u svezi Mojsijeva života. U znak 60. godišnjice franjevačke prisutnosti na planini Nebo, zvono je darovao Giambattista Massolini iz Brescie. Kapelica, koju je sagradio Rafael Beretta g. 1990-1993. tvori dio samostančića.

Pošumljavanje

Jedna je od trajnih briga ovih zadnjih godina bila pošumljavanje vrhunca Siyaghe sadnjom stabala na površinama slobodnim od ruševina. Zasađeni su borovi, čempresi i rogači da stvore hladovinu. Masline su na južnoj strani terasa da se obnovi poljodjelski ambijent, za koji se smatra da su ga obrađivali monasi u bizantinsko doba. Vrt za povrće je također uređen podno samostančića na jednoj površini, zaštićenom od vjetra koji šiba vrhunac Siyaghe veliki dio godine. Otkriće novih dvaju ambijenata izvan dvorišta samostana uslijedio je prilikom pošumljavanja. Tu je jedan eremitaž na zapadnom rubu i jedna pogrebna kapela prema istoku.

Planina Nebo (Ras Siyagha) je i dalje izazov i zov. Sve je navedeno plod ustrajnosti i nastojanja kroz dvadesetak godina da bi se vratio život glasovitom svetištu u kršćanstvu bizantinskog doba.

Već su P. B. Saller i P. B. Bagatti naslućivali da su tu mogući tragovi čovjekove prisutnosti kroz povijesne epohe pa su napravili arheološku kartu brda Nebo što je išlo u prilog zaštićivanju cjelokupnog područja.

Godine 1989. na koncu ljetnog iskapanja dva su tjedna bila posvećena topografskom reljefu planine da se ažurira shematski plan, pripremljen od P. B. Bagatti-ja. Reljef je izveo Marino Guglielminotti iz Aoste. U tu svrhu g. 1991. jedna misija ekipe Vorhisrisk Museum iz Mossagaard-Ashrus u Danskoj, vođena od Peder Mortensena, s fondovima što ih je stavio na raspolaganje Palestinafondet, započela je s projektom sustavnog proučavanja spomenika i manufakta predhistorijskih razdoblja.

Moramo spomenuti krasan ugođaj što ga iznad svih restauriranih objekata ostavlja pogled na cjelokupni kompleks Mojsijeva svetišta kad rumenilo zalazećeg sunca pozdravi Ras Siyaghu s njezinom zmijom što se iznad svih

spomenika diže u vis. Brončana zmija koju je podigao Mojsije bila je simbol Kristove otkupiteljske smrti na križu. Franjevci su je izradili od željeza a visoka je 8 metara. Djelo je firentinskog umjetnika Paola Fantoni. Tu se podudaraju izvješća Staroga i Novoga zavjeta o zmiji u pustinji (Br 21,9 i Iv 3,14-15). U toj, kao i u drugim pojedinostima, prisno se združuje Stari i Novi zavjet.

Kad se hrvatski turisti nađu u dvorištu do Mojsijeve bazilike na planini Nebo neka se zakratko zaustave uz grob fra Jeronima Mihaića iz Pučišća i pomole se. On je bio inicijator i pokretač da se vrati u život porušeno Mojsijevo svetište na tim visinama.

Završit ćemo ovaj prikaz jednim pismom što ga je fra Jeronim uputio Kustodu Svete Zemlje. Upravo je fra Jeronim uvjerio upravu Kustodije Svete Zemlje u potrebu da se otkupi područje planine Nebo s izvanrednim arheološkim i starokršćanskim ostacima. To kratko pismo glasi:

*J. M. J. F.
Siyagha 4-10-35
Rev. P. Custode.*

Auguro la festa del nostro S. Padre, Banchiano della Sacra mensa.

Le annuncio un po' tardi per via del lavoro che ho in memoria della qualità che lei si nutre col suo pappata, e sono persuaso che anche lei si sarà nutrito delle perenne di Dio. Nebo, dimando la sua benedizione.

Salutante Fr. Jeronim

J. M. J. F.

Siyagha 4.10.35

Mnogopoštovani Oče Kustode,

Čestitam Vam blagdan

našega sv. Oca

Ijubeći Vam svetu ruku.

Šaljem Vam par jarebica

s Mojsijeva brda

u spomen prepelica

kojima se on hranio sa svojim narodom.

Uvjeren sam da ćete i Vi

kušati jarebice s Brda Nebo.

Molim Vaš blagoslov, uz

pozdrav

fra Jeronim

Fra Jeronim Mihaić, hrvatski franjevac, može mirno počivati na brdu Nebo, poslije toliko truda koji je uložio u obnovu staroga kršćanskog spomenika. Jednako mogu mirno počivati i njegova subraća i suradnici P.S. Saller i P. B. Bagatti na jeruzalemskom groblju kao i P. Virgilio Corbo u zaželjenom grobu uz mauzolej sv. Petra u Kafarnaumu.

Djela ih njihova slijede.